

Marian Płachecki

Społeczne funkcje literatury i paraliteratury : (konferencja naukowa, Warszawa, 26-28 marca 1973 r.)

Biuletyn Polonistyczny 16/50, 73-79

1973

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

hensteina, oparty na senekańskim schemacie gry namiętności, zbrodni - zawierający "szkolny morał": ukaranie intrygantów, ocalenie wielkiej miłości.

Doc. dr hab. Wanda Roszkowska

SPOŁECZNE FUNKCJE LITERATURY I PARALITERATURY

Konferencja naukowa, Warszawa, 26-28 marca 1973 r.

Sesja, zorganizowana przez Pracownię Badań nad Literaturą Współczesną IBL PAN pod kierunkiem prof. Stefana Żółkiewskiego, była kolejnym rekonesansem badawczym na teren problematyki wskazanej w tytule. Większość referentów sprowadzała społeczne funkcjonowanie literatury i form pogranicznych do społecznych norm odbioru tekstów. Norm dwojakiego rodzaju: wpisanych w daną wypowiedź znakową i jej kontekst kulturowy dyrektyw interpretacyjnych (referaty prof. Jerzego Ziomka, doc. dra Edwarda Balcerzana, mgra Bogdana Klukowskiego, mgra Mariana Płacheckiego) oraz, z drugiej strony - norm kształtujących odbiór jako sytuację społeczną w znacznej mierze niezależną od zawartości komunikatu (referaty dra Krzysztofa Dmیتruka i mgra Janusza Lalewicza). Wspomniane posunięcia badawcze okazało się trafne w obecnej, ciągle jeszcze wstępnej fazie refleksji nad funkcjonowaniem literatury: pomaga właściwie postawić problem - ale go nie rozwiązuje. Toteż pojęcie "społecznych funkcji" tekstu literackiego czy paraliterackiego pojawiało się w wystąpieniach referentów i dyskutantów raczej okazjonalnie, w sposób daleki od artykulacji jednolitego, odniesionego do historycznie określonych kolektywów odbiorczych paradygmatu funkcji.

Nie oznacza to, że referatom ogłoszonym podczas sesji brakowało teoretycznej konsekwencji. Przeciwnie: obok indywidualnych, zróżnicowanych programów metodologicznych, dodatkową klamrą spiął teksty Balcerzana, Lalewicza, Dmیتruka, a pośrednio również niżej podpisanego - udział w koalicji antyngar-

denowskiej. Autorzy ci wizję odczytywania dzieła w pustym gabinecie lektur zastąpili socjologizującym, wywodzącym się od Tynianowa i Wygotskiego, ujęciem lektury i jej obiektu. Zakładali zgodnie, iż nie ma dzieła literackiego poza obiegiem społecznym. Podobnie referaty mgr Ewy Szary-Matywieckiej i dra Andrzeja Wernera, z jednej strony, a dra Józefa Bachórze i mgra Bogdana Klukowskiego - z drugiej połączyły zbliżone techniki badawcze. W pierwszym wypadku była to analiza pojedynczego utworu, pogłębiona na tyle, by odsłonić mechanizmy jego kulturowego kontekstu, w drugim - konfrontacja jednostek dużego bloku tekstów o wspólnych paradygmatach morfologicznym i ideologicznym. W ten sposób sam przebieg sesji potwierdził słuszność dyskutowanej w ostatnim dniu obrad tezy Dmitruka: wspólne zajmowanie się literaturą sprzyja integracji grupy (instytucji).

Zgodnie z chronologią ogłoszono następujące referaty:

Prof. Jerzy Ziomek w referacie "Obsoenum, pornografia, środki przekazu" rozważał problem miejsca pornografii we współczesnej kulturze. Pornografia wobec sztuki, wobec kiozu i obsoenum, pornografia wobec rytuału - oto układ współrzędnych sporządzony przez referenta. Pornografia jest, zdaniem Ziomek, "bezrefleksyjnym erotyzmem" posługującym się środkami sztuki. Tekst pornograficzny ułatwia odbiorcom zatarcie granicy między obiektem rzeczywistym i jego tekstowym odbiciem. Dzieło sztuki natomiast granicę tę uwydatnia, podporządkowując rzeczywistość przedstawioną refleksji - konceptowi artysty, a także zakładając, czy tylko wchodząc, w określoną sytuację odbioru.

O ile pornografia posługuje się chwytami sztuki, aby poza nią wykroczyć, to kioz używa ich - w nadmiarze - aby podszyc się pod dzieło sztuki, upozorować kreacyjny stosunek do rzeczywistości. Obsoenum, definiowane jako "wykroczenie przeciw zakazowi obyczajowemu w języku", zatrzymuje uwagę odbiorcy na językowej płaszczyźnie wypowiedzi; tym samym, podobnie jak kioz, uwydatnia granicę między tekstem a rzeczywistością. Także rytuał, ohoćby najbardziej orgiastyczny, nie jest pornografią, ponieważ jest "skierowany ku transcendencji", nie ma charakteru naśladowczego.

Doc. dr Edward B a l c e r z a n w referacie "Odbiorca w poezji dla dzieci" zajął się literackimi technikami inicjacji kulturalnej dziecka. Głównym problemem było dla niego pytanie o to, jak możliwe jest przekazywanie i wpajanie treści kultury komuś spoza niej, komuś, kto do niej - dosłownie - nie dorósł, ponieważ adresata takiego w niewielkim tylko stopniu można określić - posługując się pojęciami ukształtowanymi przez kulturę - stroną aktywną. Stąd bierze się w literaturze dla dzieci dominacja nastawienia na odbiorcę.

Kultura - własność dorosłych - jest światem antynomii, wyborów alternatywnych. Dydaktyzm adresowany do dorosłych uczy postępowania w sytuacjach konfliktowych, przekonuje, o co jest etycznie dobre, a o co złe. Świat dziecka jest zorganizowany koniunktywnie. Podstawową wartością jest tu różnorodność, głównym bodźcem - potrzeba różnorodności: ciekawość, "zaangażowanie w istnienie". W dydaktyzmie przeznaczonym dla dzieci uzupełnianie winno więc przeważać nad eliminowaniem jednych składników kultury na rzecz innych. Wprowadzając dziecko w rzeczywistość kultury, trzeba uwzględnić swoistość dziecięcego horyzontu. Wartościowa literatura dla dzieci postulat ten wypełnia odwołując się do "mieszania kodów"; jej twórcy organizują w swoich tekstach pokojową koegzystencję potocznego języka werbalnego (wyzutego z obsoenów), kodu dziecięcego autodydaktyzmu i mowy poetyckiej. W bezkonfliktowym "zmieszaniu kodów" widzi też referent istotę sztuki literatury dla dzieci.

Mgr Stanisław B a r a ń c z a k w referacie "Piosenka i topos wolności", posługując się metodą słów-kłuczy, wyróżnił w tekstach współczesnych piosenek polskich dwie przeciwstawne tendencje: dążenie do oswobodzenia z wszelkich więzów (motywy wiatru, wędrowni, Cyganów) oraz zrzekanie się wolności, a z nią odpowiedzialności jednostkowej (np. piosenki żołnierskie). Ta ostatnia tendencja przeważa w zbadanym materiale.

Referat mgra Bogdana K l u k o w s k i e g o "Masowa seria wydawnicza" przyniósł bogaty zestaw informacji statystycznych o serii "Żółtego Tygrysa", m.in. o jej nakładzie (dziś 210-240 tys.), o sposobie rozpowszechniania, opracowaniu edytorskim, o kadrze autorskiej, o tematycznym rozrzucie treści

tomików. Informacjom tym towarzyszyły uwagi o "formach podawczych" stosowanych w serii (opowiadanie wyraźnie przeważa nad pamiętnikiem, reportażem i wyborem źródeł historycznych), o kompozycji (akcja respektuje chronologię, przeplata się wątki), o rodzaju wszechwiedzy narratora (operacyjno-taktyczna) i - zwłaszcza - o konstrukcji postaci. Stereotypowi wroga-Niemca, fanatyka bądź zbrojeńca, przeciwstawiają autorzy stereotypy Polaka - walecznego patrioty, i aliantów - interesownych i nieporadnych. O rozkładzie ocen decydują w tomikach serii proste kryteria narodowości i ideologii. W konkluzji schematyzującą postaci uznaje autor za "ważną cechę" literatury masowej.

Mgr Marian P ł a o h e o k i w referacie "Pragmatyka plakatu pierwszomajowego (1945-1970)" omówił udział trzech tekstów plakatu majowego - inskrypcji kalendarzowej, obrazu i hasła - w kształtowaniu "scenariusza odbioru" plakatu: odbioru zautomatyzowanego, gubiącego plakat w tle sytuacji obchodów Święta. Plakat w tym ujęciu okazał się narzędziem ideologicznego preparowania przestrzeni.

Mgr Janusz L a l e w i o z zaprezentował referat "Komunikacja językowa i literatura". Wychodząc z założenia, iż współczesna teoria literatury uległa zmistyfikowaniu, gdyż zapoznała wpływ "form komunikacji" (rzeczywistych sytuacji komunikowania się) na zawartość komunikatów, przedstawił ogólną klasyfikację owych form i związanych z nimi "technik komunikacji", formułowania i przekazywania tekstów.

Dwie podstawowe grupy - to "słowo mówione" i "słowo pisane". Pierwsze dzieli się dalej na dialog, ustalający między partnerami relację symetryczną, i na oparte na relacji asymetrycznej formy przemówienia publicznego. Słowo pisane jest pozabawione "tła pragmatycznego", tj. aktualnej, międzyosobniczej sytuacji komunikowania się. Apeluje do historycznej, a nie przestrzennej - jak słowo mówione - tożsamości położenia partnerów.

Istotny wpływ na formy komunikacji wywiera poziom i zróżnicowanie technik przekazywania tekstów pisanych. W drugiej części referatu autor naszkicował historyczne przemiany publiczności oraz form komunikacji literackiej, uzależnione od stanu wykształcenia społeczeństwa i możliwości edytorskich. Omówił też specyfikę odbioru masowego (przyjmuje się tekst jako

bezosobowy produkt egzystujący jedynie współcześnie z lekturą). Zestawił wreszcie lekturę książki z lekturą prasy, wyróżniając opozycje: jednorodność - różnorodność komunikatów, nadawca indywidualny - nadawca kolektywny, komunikat jako oferta dla indywidualnych odbiorców - komunikat narzucony całemu społeczeństwu.

W kolejnych wystąpieniach dr Winoenty G r a j e w s k i zreferował koncepcje współczesnych badaczy francuskich pracujących nad ogólną teorią opowiadania, "narratologią", a dr Andrzej W e r n e r ("Wokół funkcji społecznej powieści XX-wiecznej na przykładzie »Doktora Faustusa« T. Manna") przedstawił rozbudowaną interpretację powieści o Leverkühnie i wpisanej w nią diagnozy kryzysu współczesnej kultury.

Mgr Małgorzata B a r a n o w s k a w referacie "Próby przekraczania granic sztuki przez awangardy" zajęła się głównie związkami twórczości surrealistów francuskich z ich świadomymi poczynaniami kształtującymi publiczne - indywidualną i zbiorową - biografie grupy.

Referat mgr Ewy S z a r y - M a t y w i e c k i e j "Książka - powieść - autotematyzm" poświęcony był teoretycznemu i analitycznemu omówieniu problemu powieści autotematycznej, traktowanej, po pierwsze, jako fakt kulturowy włączony do wymiany dóbr towarowych; po drugie, jako książka-powieść zdublowana, wyjęta ze zbioru gotowych faktów rynku czytelniczego i włączona do powieściowej produkcji; po trzecie, jako nośnik estetycznej i ideologicznej odmiany ukonstytuowanej lub konstytuującej się w tejże książce propozycji powieściowej. Egzemplifikacji analitycznej dostarczyła autorce powieść Bronisławy Ostrowskiej "Książka jutra, czyli tajemnica geniusza drukarni".

Dokonana w referacie dra Józefa B a o h ó r z a ("Ideologia w polskich XX-wiecznych kontynuacjach »Tajemnic Paryża«") interpretacja rodzimych, selektywnych i dążących do wierności naśladownictw utworu Eugénie Sue doprowadziła autora do tezy podważającej ideologiczną nośność powieści popularnej. Polskie wersje "Tajemnic Paryża" dzieli z oryginałem

pozorny, reklamowy progresywizm. Pozorny - gdyż "idea poieszenia" zastępuje w nich ideę "przeobrażania świata". Zagadnienia społeczne zostają przesunięte na "płaszczyznę moralną". Progresywizm naszych dwudziestowiecznych "Tajemnio..." polega na tym, iż autorzy zgłaszają akces do ideologii socjalistycznej. Jednakże - zdaniem referenta - wyświechtane schematy powieści popularnej nie dają się pogodzić z traktowaną serio, autentyczną ideologią socjalizmu.

Dr Janusz S t r a d e c k i w referacie "Funkcje społeczne wieczoru literackiego. Przykład Skamandra" opisał przejawianie się funkcji "ekspansywnej", "integrującej" i "kompensacyjnej" w dziejach wieczorów autorskich poetów Skamandra. Pokazał, iż nie doceniana zazwyczaj przez badaczy dokumentacja takich imprez jest cennym źródłem wiedzy o sytuacji grupy literackiej. Informacje o miejscach i częstotliwości organizowania wieczorów, o liczbie słuchaczy, o repertuarze poszczególnych spotkań i składzie zespołu autorskiego czy o stylu wykonawczym pozwalają historykowi rozpoznać ewoluowanie prestiżu członków grupy wśród publiczności. Dokumentacja wieczorów autorskich umożliwia również określenie pozycji grupy wobec innych grup środowiska pisarskiego. W sporach "paseistów", futurystów, ekspresjonistów i Skamandra walczyli wszyscy przeciw wszystkim. Sojusz możliwy był tylko na wstępnym etapie grupowych poczynań, kiedy żadna z grup nie osiągnęła przewagi, a wszystkie próbowały zdobyć ją przez adopcję konkurentów. W warunkach utrwalonej przewagi jednej grupy inne mogą zyskać popularność jedynie przeciwstawiając się tendencji dominującej.

Dr Krzysztof D m i t r u k w referacie "Funkcje zespołu instytucji literackich w mieście" zgromadził bogatą dokumentację funkcjonowania tekstów literackich w międzywojennym Lublinie. Punktem wyjścia dla problematyzacji danych faktograficznych stało się odrzucenie Ingardenowskiej koncepcji i postulatu lektury dzieła izolowanej od społecznego otoczenia. Rola czytelnika nie ma wartości autonomicznej: czytają, nie porzuca zestawu ról, jakie pełni w rozmaitych instytucjach społecznych. Czyta jako delegat instytucji.

W przedwojennym Lublinie powstawały sekcje literackie przy Policyjnym Klubie Sportowym i Towarzystwie Gimnastycznym "Sokół", przy PKS i Stowarzyszeniu Rycerzy Serca Jezusowego. Albowiem "każda instytucja miejska może uczestniczyć w komunikacji literackiej". I odwrotnie, "w określonej sytuacji społecznej instytucje literackie mogą być użyte do wypełnienia każdej funkcji". Rzec w tym, iż w skali społecznej nie czyta się literatury dla niej samej. Poszczególne instytucje - niezależnie od rodzaju specjalizacji - zajmują się nią, gdyż w pewnym historycznym typie kultury podnosi to ich prestiż i ułatwia integrację. Zbiorowe czytanie i realizowanie utworów literackich było w Lublinie dwudziestolecia środkiem walki politycznej. Nic dziwnego, że ustabilizowana i autonomiczna działalność literacka grup czy instytucji peryferyjnych nie była pożądana dla władzy centralnej, Zarządu Miasta, który też starał się ją przerwać lub objąć nad nią kontrolę - często poprzez dotacje finansowe.

Mgr Marian Płachecki

STUDIUM DOKTORANCKIE DLA PRACUJĄCYCH W INSTYTUCIE BADAŃ LITERACKICH

W Instytucie Badań Literackich PAN utworzone zostały czteroletnie studia doktoranckie przeznaczone dla osób pracujących równocześnie zawodowo. Studia kształcą specjalistów w zakresie literatury współczesnej, teorii i socjologii literatury oraz metodologii badań literackich, mediewistyki literackiej, folklorystyki. Bierze w nich udział 15 osób, przyjętych w wyniku rekrutacji otwartej, o zasięgu ogólnopolskim. Zajęcia rozpoczynają się 1 października 1973 r.

Decyzją Sekretarza Wydziału I PAN na stanowisko kierownika Studium powołana została dr hab. Alina Witkowska. Pracą Studium kieruje Komisja, w której skład, oprócz kierownika, wchodzi dr hab. Kazimierz Bartoszyński i dr hab. Teresa Kostkiewiczowa oraz